

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 1285-1298, March 2013

SEVGİ, DİN DİLİ ve HİKÂYELERİN ÇOCUKLARIN DİN EĞİTİMİNDEKİ YERİ ve ÖNEMİ

*LOVE, RELIGION LANGUAGE, THE ROLE AND IMPORTANCE OF STORIES AND
CHILDREN IN EDUCATION*

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖNDER

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İDKAB Eğitimi Bölümü

Abstract

Education is responsible to satisfy and develop, taking both physical and spiritual needs of people. Education is a process which starts before birth, forms in family, shapes in school and continues throughout life. The formation of a healthy understanding of religion is possible with family life, behaviour and love. Love is the key element for children which makes them closer to the god belief and also also need to acquire in proper time. A child who grows in a family which dominated by love is successful in all aspects of adulthood, peaceful in social and religious life. If our children can not win a behaviour in proper time, they can have life-long problems, even they can have anti-religious attitude. The language used in family, school and environment is also important. It is known that stories and religion language plays an affective role for formation and development of faith. Stories and fairy tales can be seriously affective of explaining religious issues. The first thing we have to do is, to teach love by applying, organize the language which we use according to development characteristics of children and be sure that the concept which we use is understandable for them. We have enough material to use for this issues in our religious and national culture. The most important issue in the religious education of children is the words and behaviours of adults must be compatible and exemplary. It will be helpful to look from a "child – eye" all the activities for the kids, offer the religion as "child's religion" and use and understandable religion language.

Key Words: Religious Education of Children, Language of Religion, Love, Love Training, Story, Story Technique, Religious Concepts.

Öz

Eğitim, kişinin fiziki ve manevi ihtiyaçlarını birlikte ele alarak geliştirmek ve karşılamakla görevlidir. Doğumdan önce başlayıp, ailede temellenen ve okulda şekillenen, hayat boyu devam eden bir süreçtir. Çocuklarda sağlıklı bir din anlayışının oluşması öncelikle ailenin yaşantısı, davranışı ve sevgisi ile mümkün olabilmektedir. Sevgi, çocukları Allah inancına yaklaştıran bir unsurdur ve zamanında kazandırılması gereken bir özelliktir. Sevginin hâkim olduğu bir ailede yetişen çocuğun yetişkinlik döneminde her bakımdan başarılı, sosyal ve din ile barışık olduğu gözlemlenmiştir. Eğer çocuklarımız bir davranışı zamanında kazanamaz iseler, ömür boyu problemler yaşayabilecek, hatta din karşıtı tutum takınabileceklerdir. Ailede, okulda ve çevrede kullanılan dil de çok önemlidir. İncanın oluşması ve gelişmesinde din dili'nin, hikâye ve kıssa'ların önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Dini konuların anlatılmasında hikâye ve masal tekniğinin ciddi katkıları olabilmektedir. Bizim öncelikle yapmamız gereken iş, sevgiyi uygulayarak öğretmek ve kullandığımız din dili'ni çocukların gelişim özelliklerini göz önünde bulundurarak düzenlemek, kullandığımız kavram ve kelimelerin doğru anlaşılması ve şema'landırılmasına yardımcı olmaktır. Dini ve milli kültürümüzde bu konular için kullanabileceğimiz yeterince materyal mevcuttur. Çocukların din eğitimi konusunda en önemli konu, yetişkinlerin söz ve davranışlarının birbiri ile uyumlu ve örnek alınabilecek nitelikte olmasıdır. Çocuklar için yapılacak bütün faaliyetlerde olaylara "çocuk gözü" ile bakabilmek ve dini "çocuğun dini" olarak sunabilmek, anlayabilecekleri bir "din dili" kullanmak işimizi hayli kolaylaştıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocukların Din Eğitimi, Din Dili, Hikâye, Hikâye Tekniği, Sevgi, Sevgi Eğitimi, Dini Kavramlar.

Giriş

Kültürel mirasın geliştirilerek yeni nesillere aktarılması, anne-baba, aile, okul ve toplumun görevleri arasındadır. Aktarılacak bu mirasın en belirleyici iki önemli unsuru ise dil ve din'dir. Okul öncesi çağdaki çocuklar Allah, Peygamber vb. kavramları yetişkinlere göre çok farklı anlamakta ve zihinlerinde şekillendirmektedirler. 20. yüzyılda Jean Piaget'nin yaptığı çalışmalar ve bu çalışmalardan elde ettiği sonuçlar çocukların nasıl öğrendiklerine cevap niteliğindedir ve halen geçerliliğini korumaktadır. Piaget çocuklarla ilgili araştırmalarında "gözden geçirilmiş klinik yöntem" adını verdiği yarı yapılandırılmış bir araştırma yöntemi de geliştirmiştir. Bu yöntem vak'a incelemesinin bir türü olarak da ele alınabilir. (Bacanlı, 2011; 83)Piaget çocuk gelişimini bilişsel aşamalar olarak ele almış, yetişkin olana kadar bir dizi zihinsel gelişim evresinden geçtiğini söylemiştir. Çocuğun belirli kavramları

özümseyebilmesi için, belirli zihinsel aşamaları tamamlaması gerektiğini savunmuştur. (Sayar-Dinç, 2009; 17)

Piaget, “Zihin Gelişimi Kuramı”nı ortaya koymadan önce zekâ kavramı üzerinde durarak konuyu anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Ona göre zekâ, çevreye uyum sağlayabilme veya çevre ile başa çıkabilme yeteneğidir. Piaget, “çocuklar dünyaya geldiklerinde hiçbir şey bilmez durumda iken nasıl oluyor da bir yetişkin gibi düşünme seviyesine ulaşabiliyorlar?” sorusuna cevap aramıştır. Bu sorunun cevabını da zihin gelişimi dönemleri ile vermiştir. (Bacanlı, 2011; 86) Piaget’in “Zihin Gelişimi Kuramı” hem ahlaki gelişim teorilerine, hem de James Fowler’ın “İnanç Gelişimi Kuramı”, Ronald Goldman’ın “Dini Düşünce Gelişimi Kuramı” ve Fritz Oser’in “Dini Yargı Gelişimi Kuramı”na temel teşkil etmiştir. (Bacanlı, 2011; 83-101) Piaget’in ve Kohlberg’in “Ahlaki Gelişim Kuramları”nın temelinde de yine “Zihinsel Gelişim Kuramı” yatmaktadır. (Karacoşkun, 2012; 112-125; Bacanlı, 2011; 108,109)

Piaget’ye göre çocuğun çevresiyle etkileşimi sonucu zihninde geliştirdiği düşünce ve davranış kalıpları vardır ve bu kalıplara “şema” denilmektedir. Çocuk, yeni bir durum ve kavramla karşılaştığı zaman onu önce zihnindeki “şema”larla açıklamaya, anlamaya yani özümlemeye çalışır. Şayet zihninde bulunan şemalar yeni durumu açıklamaya ve özümsemeye yetmezse, bu defa çocuk, zihninde yeni “şema”lar oluşturacak veya yeni duruma uymaya çalışacaktır. (Bacanlı, 2011; 83,84) Bu safhada din, ahlak, inanç konularında çocuklara yapılacak telkin veya öğretimin çok hassas ve önemli olduğunu hatırlamamızda tutmalıyız.

Çocuk eğitiminde fiziki ve ruhsal alanlar aynı şekilde ele alınıp geliştirilmeli ya da eğitilmelidir. Çocukta dini duygunun uyanıp, gelişmesi, zihni ve ruhi gelişmesi ile paralellik gösterir. Bu yüzden çocuğun dini düşünce ve duygu gelişimi diğer özellikleriyle birlikte, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. (Doğan-Tosun, 2003;116) Çünkü her iki alan, gelişim sürecinde birbirini etkilemektedir. Çocuk maddi ve manevi olarak ayrı birer kişilik değil, bir bütündür. Bu nedenle çocuğun din eğitimini normal gelişiminin önüne almak, ya da ertelemek ve ihmal etmek mümkün değildir. Çocuk her durumda öğrenmektedir. (Tosun, 2012;167) Din çocuğa “çocuğun dini” olarak sunulmalı; ihata edilemez, hazır, bitmiş, özet, soyut bir öğreti olarak sunulmamalıdır. (Tosun, 2012;124)Konunun ciddiyetini bilen Rousseau şöyle demektedir: “Çocuk zekâsını çok iyi tanıyan bir zatın onlara mahsus bir akaid kitabı yazmasını pek isterim.” (Rousseau, 1966;297)Aynı sıkıntıyı hisseden Gövsa: “Mücerret mefhumları çocuklara muhtelif misallerle iyice izah etmeli ve müşahhaslardan mücerretlere doğru emniyetle yürümelerine itina etmelidir. Manaları, delaletleri hariçte tutulabilen, bir maddiyatı bulunmayan mefhumları çocukların gölgeli ve dumanlı bir surette tanınmasına meydan bırakmamalıdır.” (Gövsa, 1962;227;Selçuk, 1991;35)

Psikolog H.Remplein, “dini inancın tohumları şüphesiz insan ruhunda mevcuttur” derken, çocuğun ruhuna dini duygular ve eğilimlerin yaratılıştan yerleştirildiğini belirtmektedir. (Yavuz, 1987;39)Bu duygu ve yeteneğin gelişmesi öncelikle ailenin dini tutumuna ve daha sonra çevresine bağlıdır. (Doğan-Tosun,

2003;117) Çocuğun dini gelişiminin dil gelişimi ile yakın bir ilişkisi vardır. Mead'a göre, biyolojik bireyin manevi birey haline gelmesinde en etkin araç dildir. Çocuklar ilk dini kavram ve kelimelerle aile ortamında karşılaşmaktadırlar. Din eğitimi sürecinde dil eğitiminin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. (Tosun,2012;168,169) Somut kavramlardan soyut kavramlara geçiş sürecinde ise hikâyelerden ve hikâye tekniğinden faydalanılabilir. Çocuk eğitiminde din dili, sevgi ve hikâyelerin önemini sırasıyla incelemeye çalışalım.

Din Dili'ne Dikkat Etmeliyiz

Türk toplumunda çocuklar ilk dini kavramları aile ortamında duyarlar. Onlara ilk öğretilen kavramlar arasında Allah kavramı vardır. Çocuklar genellikle isim konulma esnasında, gelen misafirlerin ve aile fertlerinin inşallah, maşallah, Allah korusun gibi ifadelerinde Allah kavramı ile karşılaşır. İlerleyen dönemlerde ise Allah seni sevmez, taş yapar, cehennemine atar şeklinde olumsuz ifadeleri de duyarlar. Bu kavramlar başlangıçta anlaşılmadan, sadece işitilmiş birer kelime olarak çocuğun zihnine yerleşirler. Ama daha sonra çocuğun algıladığı anlamlara göre kavramlaşmaya başlarlar ve bu süreç soyut düşünme çağına kadar uzayabilir. Ailenin bu süreci dikkate alması ve dini kavramları kullanırken çocukları etkileyeceğini unutmaması gerekir. (Tosun, 2012;170) Yaramazlık yaptıklarında iğne, doktor, sünnet, Allahın cezalandırması ana temaları üzerine bina edilen bu korkutma faaliyetleri çocukları olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle Allah'ın yakması, taş etmesi vb. ifadeler henüz soyut kavramları algılayamayan çocukların ruhsal gelişimine ve Allah tasavvuruna ciddi zararlar verebilmekte, hatta hayatı boyunca bunun tesirinde kalabilmektedirler. (Öztürk, 1981;206-210; Aydın, 2005;92,93)

Din dilindeki çoğu kelimenin çocuklar tarafından anlaşılması zordur. Ölüm, kutsallık, iyilik, günah, sevap gibi soyut kavramları anlamakta sıkıntı yaşayan çocuklar, genelde bu kavramları somut olarak düşünür ve çoğunlukla yanlış veya ters anlayabilirler. (Selçuk, 1991;32) Çocukların din eğitimi için yapılması gereken ilk işlerden birisi de, din dilini sade ve çocuğa uygun bir şekilde kullanabilmek, onlarla anlaşabileceğimiz bir din dili geliştirmektir. (Selçuk, 1991;35; Bilgin, 1995;58)

Selçuk'a göre, din dili kapsamında kullanılan ifadelerin büyük bölümü Allah'la ilgilidir. İbadet esnasında okunan dua, tövbe, temenni, hamd, şükür, kıssa, kâinatla ilgili açıklamalar, peygamber sözleri, dini tecrübe ve davranışlar, ahlak kuralları gibi. Her fırsatta yaratıcıya atıfta bulunan bir dilin, bu işi nasıl bir anlam çerçevesinde gerçekleştirdiğini ortaya koyarak davranış geliştirmek din öğretimi açısından önemlidir. (Selçuk, 2000;347) Dini metinleri ve içindeki kavramları eğitimde kullanıp, üzerinde düşünürken; mecaz, mesel, istiare gibi sembolik anlatım tarzlarının anlaşılması gerekmektedir. (Selçuk, 2000;348)

Bizim öncelikle yapmamız gereken iş, meallerde, hadislerde, din derslerinde ve Kur'an Kursları'nda okutulan kitaplardaki dilin sadeleştirilmesi, kullanılan kavram, kelime ve muhtevanın anlaşılır olmasıdır. Kavramlar ve bu kavramlara yüklenen anlamlar, eğiten ve eğitilenlerin kavramlardan aynı şeyi anlayıp anlamadıkları son

derece önemlidir. Eğer çocuk, dini bir kavram veya kelimeyi yanlış anlar, zihninde yanlış “şema”landırır, ömür boyu bunun sıkıntısını çekecek, üzerine bina edilecek diğer bilgiler de sağlıklı olmayabilecektir. Alman eğitimci Kurt Müller, çocukta ahlaki kavram ve kavrayışın gelişimi ile ahlaki kişilik kazanma gelişiminin birbirinden ayrı tutulması gerektiğine dikkat çekmektedir. (Müller, 1977; 2)

Konu ile ilgili yaşanmış bir örnek şöyledir: Almanya’da yaşayan bir Türk ailesinde kandil günlerinden birisinde, dedesi henüz okula gitmeyen torununa bir hediye alır ve “bugün kandildir” (muhtemelen Mevlid Kandili) diyerek hediyeyi verir. Aradan uzun zaman geçtikten sonra yine bir aile sohbetinde, o günün Peygamberimizin vefat yıldönümü olduğu konuşulurken çocuk itiraz eder ve şöyle der: Hayır olamaz! Peygamber ölemez, çünkü o sürekli yanan ve etrafını aydınlatan bir lamba veya ampuldür. Büyükler, çocuğun bu davranışına bir anlam veremezler ve niçin böyle düşündüğünü sorarlar. Çocuğun cevabı enteresandır: Dedeciğim sen bana ilk hediyeyi verirken bu gün kandil diyerek vermiştin değil mi? Evet diye doğrular dedesi. Çocuk: Ben o günden bu tarafa Peygamberi zihnimde hep yanan ve etrafını aydınlatan bir lamba olarak tasavvur ettim. “Bir lamba nasıl ölür?” diye düşündüm onun için itiraz ettim, der. Dedesi yaptığı hatayı anlar. Torununa ilk hediyeyi verirken kullandığı “kandil” kavramını çocuğa açıklaması gerektiğinin, aksi halde yanlış anlama ve “şemalandırma”nın söz konusu olabileceğinin farkına varır.¹

Bu şekilde bir kavram kargaşası yaşayan kişinin din ile barışık olmaması gibi istenmeyen sonuçlar dahi ortaya çıkabilecektir. Dini konuları çocukların gelişim düzeylerine göre sunmak son derece önemlidir. Bu hususu dikkate almadan çocuklara her konuyu öğretmeye çalışmak uygun değildir. Dini konularda somut ve soyut ayırımına dikkat edilmesi de gerekmektedir. Yapılan araştırmalar dini yayınlarda bu hususlara fazla dikkat edilmediğini göstermektedir. (Zengin, 2012;178-203)Şiir, masal ve hikâye tekniği kullanarak dini metinlerin daha anlaşılır hale getirilmesi sağlanabilir. Bu yönde yapılmış bazı önemli çalışmaların varlığı oldukça sevindiricidir.²

Karşılaşılan önemli problemlerden birisi de kavram çözümlemesinin yapılmamış olmasıdır. Kavramlar eğitim sisteminin temel taşlarıdır; iyi ve doğru oluşturulmadıkça, başka kavramlarla ilişkileri ve sınırları belirlenmediği sürece, eğitimi ve din eğitimini sağlıklı olarak gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir. (Turgut, 1995;11) Wittgenstein’in ifadesiyle; dil sadece tanımlar üzerindeki anlaşma değil, önerme ve yargılar üzerinde de anlaşabilmektir. (Turgut, 1995;17)Yüzyıllar içerisinde bir din dili ve bunun temel taşları olan kavramlar oluşmuştur. Burada problem, kavram kargaşasından ziyade, bu kavramlara yüklenen anlamların

¹ 29 Mart-1 Nisan 2012 tarihlerinde DİB tarafından yapılan *1.Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu* müzakereleri esnasında Nurten Ceceli Alkan tarafından anlatılan yaşanmış bir olay (torunu).

² Anlaşılır, sade bir dil ile ve şiir-hikâye tekniği kullanılarak yapılmış bazı çalışmalar için Bkz. Faruk Ermemiş, *Hiz. Muhammed’in Günlük Dualarından Seçmeler*, Hazar Matbaacılık, Ankara 2009; Nusret Çam, *Şiir Diliyle Kur’an-ı Kerim Meali*, Firuze Yayınları, Ankara 2011; Beyza Bilgin, *Beyza Teyzedan Hikâyeler* (4 cilt), Gün Yayıncılık, Ankara 1993, Gökhan Evliyaoğlu, *Çocuk ve Dua*, TDV Yayınları, Ankara 2006; Behçet Kemal Çağlar, *Kur’an-ı Kerim’den İlhamlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

bilinmemesi ve bir kavramı başka bir kavramla açıklamaya çalışmaktır. Diğer bir ifade ile dini kavram ve terimleri değiştirmek söz konusu değildir. Önemli olan dini kavram ve kelimelerin konuşulan ve anlaşılan dildeki karşılığının bilinmesidir.

Konuyu somut bir örnekle açıklayacak olursak: Besmele bizim günlük hayatımızın her safhasında, ibadetlerimizde, dualarımızda temel bir kavram veya ifadedir. Türkçe karşılığı genellikle “Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla” şeklinde verilmektedir. Bir çocuk bu ifadedeki “Rahman” ve “Rahim” kelimelerini de bilmemekte ve biz besmele’yi açıklarken, manası bilinmeyen bir kavramı yine manası bilinmeyen başka bir kavramla açıklamaya çalışmaktayız. Aynı durum Fatiha Suresi’nin anlamında da söz konusudur. Sure’nin “Malik-i yevmi’ d-din” ayeti (Fatiha 1/4) çoğunlukla “ceza gününün, din gününün ya da hesap gününün sahibi” şeklinde tercüme edilmektedir. Çocuklar için bu ifadelerin de ayrıca karşılığının verilmesi gerekir. Ülkemizde istisnaları olmakta birlikte, mealler başta olmak üzere, her türlü dini yayın ve ders kitabında bu tür sıkıntılar mevcuttur. Hatta aynı kitap içerisinde aynı kavrama farklı anlamlar verilmiştir. (Altuntaş-Şahin, 2011;1; Akgül ve diğerleri, 2008;47,66) Dini anlama, büyük ölçüde kişilerin dil yeteneğine, kavram ve kelimeleri doğru anlamalarına bağlıdır. Bu nedenle din öğretiminin her kademesinde dil yeteneğini geliştirici çalışmalara ihtiyaç vardır. Öğrenciler dini tasavvur, duygu ve davranışlarını kendi kelimeleri ile ifade edebilmeyi öğrenmelidirler. (Bilgin, 1995:57,58)Psikolog Ronald Goldman, çocukların dini içerikli resim ve kutsal kitap hikâyelerini nasıl kavradıklarına dair araştırmasında; çocukta dini düşüncenin gelişimini anlamada, dini kavramların oluşumunu tanımanın merkezi bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir. (Karacoşkun, 2012;115)

Diğer önemli bir konu, görsel medyanın çocuklarımızı ciddi anlamda etkilemesi ve hatta yönlendirmesidir. Yıllardır yabancı dizi, film ve özellikle çizgi filmlerin çocuklarımızı ahlaki, kültürel ve dil açısından olumsuz etkilemesinden yakınıyoruz. (Önder, 2008;4) Kendi film, dizi ve çizgi filmlerimizi dini-millî hassasiyetlerimizi dikkate alarak yapmadığımız sürece şikâyetlerimiz sürecektir. Son zamanlarda okullardaki medya okur-yazarlığı dersi ve TRT çocuk kanalının yayınları, akıllı işaretler önemli gelişmelerdir. Ama burada asıl önemli olan kendi dinimizi, dilimizi ve kültürümüzü yanlış tanıtmaya ve yorumlamaya, yanlış kullanmanın da yabancı görsel unsurlar kadar çocuklarımıza zarar verebileceğidir. Yerli kanallarda yayınlanan dini temalı dizilerden etkilenerek cennete gideceğim diye onlarca çocuk intihar etmiştir. (Önder, 2011; 5)

Erikson, dini duygudan ileri gelen iç huzurun ve bu huzura sahip anne-babanın çocuğun temel güven duygusu edinmesinde önemli rolü olduğunu belirtir. (Bacanlı, 2012;126; Karacoşkun, 2012;119) Çocukların inanç ve ibadetle ilgili davranışlar kazanmaları ve geliştirmelerinde en etkili unsur ailedir. Ailenin kullandığı dini ifade, sembol, jest ve tavırlar çocuğa aktarılmakta ve çocuk tarafından taklit edilmektedir. Özellikle dini gün ve gecelerdeki aile davranışları çocuklar için dikkat çekicidir. Çocukların yanında yapılan ibadet, dua gibi etkinliklerin onlar için taklit edilmeye değer davranışlar olduğu unutulmamalıdır. Küçük çocukların taklitleri sadece fiziki

davranışlardan ibaret olmayıp, duygu ve heyecanları da kapsamaktadır. (Konuk, 1994;24)Çocuğun yaşamında duyguların önemli bir yeri vardır ve çocuk iyi, kötü bütün duyguları uygulayacak özelliklerle dünyaya gelir. Eğer çevresinde bulunan yetişkinlerle olan ilişkileri olumlu ve iyi ise, çocuğun duyguları da olumlu olarak gelişir. (Yavuz, 1987;27) Bu gelişimde, kullanılan din dilinin belirleyici rolü vardır.

Din Eğitiminde Hikâye ve Masallar

Hikâye, masal ve öyküler eğitimde kullanılan önemli metinlerdir. Bu metinler kullanılarak çocukların ahlaki, dini değerleri daha iyi anlamaları, içselleştirmeleri sağlanabilmektedir. ABD, Avrupa ve yeni de olsa Türkiye’de hikâye ve öykülerden faydalanmak, modern eğitimde bir yöntem olarak kullanılmaktadır. (Crawford ve diğerleri, 2009: 49-61) Piaget ve Kohlberg çocukların ahlaki gelişimlerini incelemek için hikâyelerden faydalanmışlardır. (Doğan-Tosun, 2003: 107-11) Gerçek din, Tanrı sevgisi, insanları tanıma konusunda hikâye ve masallar önemli kaynaklardır. Andersen’in masallarında bunu açıkça görebiliriz. (Andersen, 2011;Aydın, 2011: 49) Hikâye ve masallar, içerisinde bir takım öğütler barındırır ve eğitsel değer taşırlar. Aynı zamanda anlaşılması kolay bir üsluba sahiptirler. Bu teknik sayesinde en zor konular dahi kolayca anlatılır ve hatırdaki kalabilir. Eğer hikâye kutsal kitaplardan kaynaklanıyorsa ve dini yönü varsa, daha etkili ve tesirli olur. (Bilgin, 1994; 51-54; Aydın, 2005; 268,269)

DKAB dersi 5.sınıf programında “Kur’an’da Kıssalar” ünitesinin yer alması son derece isabetli bir karardır.(İDKAB Dersi Öğretim Programı, 2007;44) Aynı şekilde hadis kıssalarının da öğretim konusu yapılması faydalı olacaktır. Peygamberimiz kıssa ile eğitim metodunu sıklıkla kullanmıştır. (Özbek, 1995;188-202) Bizim kültürümüzde hikâye ve masalların özel ve eğitici bir yeri vardır. Konu ile ilgili yapılmış müstakil çalışmalardan eğitimde ve din eğitiminde faydalanılabilir. (Özbek, 1990)

Hikâye ve masalların çocukların kendilerini gerçekleştirmesinde, dil gelişiminde, sosyalleşmesinde, değer yargıları ve toplumla bütünleşmesinde ciddi katkıları vardır. Bunun yanında, hayata olumlu bakma, çevreye ve diğer kişilere saygılı olma, iyi-kötü, hak, adalet kavramlarını anlamlandırma, yalan, mertlik, dürüstlük gibi konularda çocukların duyuşsal, bilişsel, zihinsel ve psiko-sosyal gelişimlerine yardımcı olurlar. (Kantarcioglu, 1991: 17; Gökşan, 2009: 22) Eğitim, toplum tarafından benimsenmiş değerleri duygusal dönüşüm olarak kişiye kazandırma örüntülerini içerir. Bu bağlamda hikâye ve benzeri metinler kişiler için hayata ve kendilerine bakabilecekleri bir ayna işlevi görür. Aydın, buradan hareketle eğitimi “Hikâye anlatma ve anlama sanatıdır” diye niteler ve hikâyeleri olmayan, hikâye kullanmasını bilmeyen bir eğitim sisteminin, ruhsal, düşünsel, duygusal açıdan olgunlaşmasının çok zor olduğuna dikkat çeker. (Aydın, 2012:5,6) Hikâye, masal ve öyküler, öğrenmeyi geciktiren soyut anlatımı kolaylaştırma ve somutlaştırarak anlaşılır hale getirme gibi bir işleve de sahiptirler. (Okumuşlar, 2006:238)

İslam’ın ilk yıllarında Hz.Ömer tarafından yazılıp her bölgeye gönderildiği rivayet edilen ve ilk eğitim programı olarak kabul edilen metinde; çocuklara yüzme, ata binme gibi etkinliklerin yanında, darb-ı mesel ve şiir’in de öğretilmesinin istenmiş

olması önemlidir. (Çelebi, 1976;45)Ömer Seyfettin'in "İlk Namaz"ındaki samimiyet, duygusallık ve yapılan ibadetin, duanın, okunan Kur'an'ın kendisini nasıl derinden etkilediğini hatırlamalıyız. (Seyfettin, 2009) Bu alanda yapılmış çalışmalardan faydalanılabilir. (Bilgin,1993; Akıncı,2001; Aydın,2012)

Batı'da da hikâye her zaman din eğitiminde önemli ve etkili bir yere sahip olmuştur. Bir vaiz ve Din Dersi öğretmeni olan Christoph von Schmidt hikâyelerin din eğitimindeki önemini kendi tecrübelerine dayanarak şöyle anlatmaktadır: "Babam her akşam, çok özel bir sevgiyle, içten ve saygılı bir şekilde hikâyeler anlatırdı; bunların arasında dini olanlar da vardı. İlk insan ile bir babanın çocukları ile ilgilendiği gibi ilgilenen Allah hakkında anlattıkları, Allah dostluğu konusunda din dersi öğretmenimin, yüksek seviyede, çocuklara uygun olmayan şekilde öğretmeye çalıştığı kavramlardan daha çok, beni kalbimin derinliklerinden etkilemişti. Basit İncil ifadeleri ile ben Allah'ı kazandım, göklerin Rabbini ve ona karşı çocukça bir sevgi ve saygıyı." (Tosun, 2012;170,171) Stachel'e göre hikâye tekniği çocukların dini konuları da rahatça anlayabileceği bir tekniktir. Hikâye anlatan ile dinleyenler arasında bir konuşma tarzı temellenir ve bu tarz onları Allah'ın sözlerindeki emarelere götürür. (Stachel, 2009:36-47)Çocukların eğitiminde dini ve milli kültürümüze ait hikaye, masal ve öykü metinleri yoğunlukla kullanılmalı, soyut ve metafizik konuların anlaşılmasında hikaye tekniğinden faydalanılmalıdır. Bunu yaparken yaş gurupları, hikâyenin dili, hangi konuya katkı sağlayacağı dikkate alınmalıdır.

Din Eğitiminde Sevgi

Çocukların en temel ihtiyacı sevgidir. Din duygusunun en önemli kaynaklarından biri de sevgidir. Çocuklar Allah'ın kendilerini sevdiğine inanmakta, kendileri de Allah'ı sevmektedirler. Anne sevgisi ile Allah sevgisi arasında bir bağ kurmaktadırlar. (Konuk, 1994;76,77) Anne'nin bebeğini kucağına alması, okşaması, koklaması, gülmesi bebeği için en büyük saadet kaynağıdır. Onun bu şefkat ve sevgi dolu yaklaşımı, bebeğin zihni ve ruhi gelişimi için en iyi vitamindir. (Bilgin, 2001;21) John Bowlby, sevginin sadece çocuğun zihinsel gelişimi için değil, fiziksel gelişimi için de şart olduğunu söylemektedir. (Sayar-Dinç, 2009;117) James Fowler'ın "İnanç Gelişimi Kuramı"na göre; doğumdan itibaren ilk çocukluk yıllarında inancın gücü, bebeğin annesiyle olan sevgi, ilgi ve temel güvenin keşfedilmesine bağlıdır. Eğer bu ilişki gerçekleşmezse, çocukta ümitsizlik ve güvensizliğin yanında inançsızlık da gelişir. (Karacoşkun, 2012;112,113)Yapmamız gereken işi Bilgin şöyle özetler: "Severek öğretmek, fakat sevgiyi de öğretmek gerekir." (Bilgin-Selçuk, 1995;177; Önder, 1997;145-149)

Alman eğitimci Günter Stachel çocukların din eğitiminde sevginin temel olduğunu ve aile fertleri arasındaki sevgide Allah'a ait izler bulunduğunu söylemekte, yetişkinlere şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

a) Çocuklarla birlikte yemek yemek: Birlikte yemek ailenin tüm fertlerini bir araya getireceği gibi, samimi bir ortamın oluşmasına, çocuklarla birlikte zaman

geçirmeye, yenilen yemeğin Allahın bir ikramı olduğuna, bunun için ona teşekkür etmek gerektiğine ve basit yemek dualarının yapılmasına, öğrenilmesine yol açar.

b) Bayram törenlerinde ve yemeklerinde çocuklarla birlikte olmak: Bayram günleri ve törenleri özel ritüelleri içerir. Ziyaretler, karşılıklı sevgi ve saygı ifadeleri, el öpme, hediye verme gibi estetik boyutun öne çıktığı davranışlar yoğun olarak yaşanır. Estetik olanla dini olan sıkı bir ilişki içindedir ve çocuğun dini duygularının oluşmasında bu davranışların önemli katkısı vardır.

c) Birlikte oyun oynama: Oyun, çocuğa yaşam zenginliği sağlar, centilmenliği, kararlılığı, paylaşmayı, belli kurallara uymayı öğretir, benliği kuvvetlendirir. Bu yönleriyle çocukların dini duygu ve düşüncelerinin gelişimi için iyi bir ortam sağlar. (Stachel, 2009;36-47)

Psikolog Harlow'un yeni doğmuş maymunları annelerinden ayırarak ve yerine manken anneler koyarak yaptığı araştırma ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. Manken annelerden birisinin sadece başı anneye benziyor alt kısmı telden yapılmış, diğeri ise yumuşak sünger ve kumaşla kaplı. Manken annelerin göğüslerine biberon yerleştirilmiş. Yavru maymunlar acıktıklarında kumaş kaplı olan mankeni tercih ediyorlar, eğer onda süt kalmamışsa diğere yöneliyorlar. Özellikle korkup, tehlike sezdiklerinde hemen kumaş kaplı anneye sığınıp, sarılıyorlar. Harlow bu gözlem sonucunda şu karara varmaktadır: Yavrular sadece süt aramamakta, yakın bir bedensel ilişki aramaktadırlar. Sadece sütle yaşanmaz, normal bir gelişim için anne sıcaklığı, şefkati gereklidir. (Portakal, 1994;69; Aydın, 2011;25)

Harlow, deneyinin ileri safhalarında maymun yavrularını tamamen annesiz bırakır ve sekizinci ayda kumaş kaplı anneyi tekrar yanlarına koyarak davranışlarını gözlemler. Yavrular anneye hiç ilgi duymazlar. Harlow bu safhada, demek ki çocuk ilk dönemlerde sevgiyi, sevmeyi öğrenmemişse, sonraki dönemlerde hiçbir zaman öğrenemez kanaatine varır.(Portakal,1994;70) İnsandaki kabiliyetler keşfedilip, geliştirilmedikleri müddetçe körelebilir, hatta kaybolabilirler. (Bilgin-Selçuk, 1995;42) Ülkemizde din eğitimi ve sevgi ilişkisini işleyen müstakil çalışmaların yapılmış olması son derece önemli ve sevindiricidir. (Bilgin, 1970)

Anne sevgisi, çocuğu ilerleyen dönemlerde Allah sevgisine ve inancına götürecektir. Çünkü sevgi, yaratanın en büyük özelliği ve canlılara verdiği çok önemli bir yetenektir. Allah'ın "Vedud" (çok şefkatli, çok seven ve çok sevilen, sevgiyi yaratan) sıfatı bunu ortaya koyar. Ayette "İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, gönüllerde bir sevgi yaratacaktır" buyrulur. (Meryem,19/96) Peygamberimiz de hadislerinde: "Allahü Teâlâ rahmetini yüz parçaya ayırdı. Doksan dokuzunu kendi yanında tuttu, bir parçasını ise yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün canlılar birbirine merhamet ederler. Hatta kısarak (emzirirken) yavrusuna basıp da zarar verir korkusuyla ayağını kaldırır" (Buhari, Edeb/19; Müslim, Tevbe/21)buyrulur. Hatta iman etmenin birbirimizi sevmekle, sevgi ile mümkün olacağını belirtir: "İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevedikçe iman etmiş olursunuz."(Müslim, İman/93)

Çocuklar sevgi dolu bir ortamda olduklarında kendilerini güvende hissederler, beyinleri büyüme hormonu salgılar ve zekâları daha hızlı ve kapsamlı gelişir. Okul öncesi dönemde yeterli sevgi ve ilgiyi görmeyen, duygusal ihmale uğramış ve anne şefkatinden uzak çocukların kendilerini mutsuz, savunmasız hissettikleri, yetişkinlikte ruhsal bozukluk, aşırı korku, aşırı kıskançlık, saldırganlık gibi davranışlar sergiledikleri belirlenmiştir. (Sayar-Dinç, 2009;116) Bu durum, tehlikeye karşı tepki vermeyi sağlayan ve kortizol denen stres hormonunun uzun süreli ve aşırı salgılanmasına yol açmaktadır. Kortizol hormonunun aşırı salgılanması ise beynin hipokampus bölümünde önce geçici, ileri safhada ise kalıcı hasar oluşturmaktadır. Bu durumdaki çocuklarda saldırganlık, öfkellik, sürekli ağlama ve zayıf bellekli olma durumları ortaya çıkmaktadır. (Tarhan, 2012;22)

Bilimsel araştırmalarda deney gurubu ve kontrol gurubu şeklinde iki grup oluşturulur. Psikiyatrist Bruce Perry yaptığı bir araştırmada, ihmal edilmiş çocuk grubunun beyinlerinin korteks bölgesinin, kontrol gurubuna göre % 20 daha küçük olduğunu belirlemiş, çocukların ruh ve zihin gelişimi için en önemli gıdanın sevgi ve duygusal ilgi olduğunu tespit etmiştir. (Tarhan, 2012;22) Tolstoy *İnsan Ne İle Yaşar?* isimli kitabında; “Anladım ki insanın kalbine sevgi hükmeder ve bu sevgi insanı Allah’ın varlığına götürür” derken bu gerçeğe dikkat çekmektedir. (Tolstoy, 2011;48,49)

Çocukların yanında yapılacak ibadetlerde samimi, içten ve doğal olmak ve ibadet dışındaki her türlü davranışımızın da bu ibadetlerin özüne ve gayesine uygun olması, onların dini eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlardır. Namaz kılan birisinin sevgi dolu, güler yüzlü, doğru sözlü, temiz ve dürüst olması, büyüklerin her davranışını fotoğraf makinesi gibi çeken çocuklar için hayati önemdedir. Ömer Seyfettin’in romanlarında, yaşadığı dini deneyimleri ve heyecanı hatırlamak gerekir. (Yardım, 2006;161) Çocuk yakın çevresinden bir dini davranış gördüğünde o davranışla ilgilenmesi için davranışın kendisini uyarması lazımdır. Önemli olan dini davranışı ortaya koymak değil, davranışın çocuk tarafından algılanışı ve anlamlandırılmasıdır. Bu nedenle dini davranışlarımızın çocuğu sıkmayan, anlaşılabilen, sevebileceği karakterde olması lazımdır. Dini davranışı sergileyen kişinin çocuk tarafından sevilip, sevilmemesi de son derece önemlidir. Çocuğun taklit ve özdeşim yoluyla öğrenmesinde davranışı sergileyen kişinin, çocuk tarafından sevilen birisi olması işi kolaylaştıran bir unsurdur. (Tosun, 2012;171,173) Bu açıdan annelerin tüm davranışları çocuklar için son derecede etkilidir ve taklit edilmeye değerdir.

Ailedeki din eğitimi, sonraki dönemlerde gerçekleşecek öğrenmelerin de temelini teşkil ettiğinden dolayı dikkate alınmalıdır. Duygusal ağırlıklı davranışlar erken dönemde ve ailede öğrenilir. Dini davranışlar duygusal boyutu ağırlıklı olan davranışlardır. Ailedeki fertlerin davranışları bu açıdan çocuk için hayati öneme sahiptirler. Huzursuz, geçimsiz, tutarsız ve kavgalı ailelerin çocukları olumsuz etkileyeceği, bu etkinin yetişkinlik döneminde dahi devam edeceği unutulmamalıdır. (Tosun, 2012; 173)

Çocukluk dönemi korkuların çok olduğu ve genellikle de doğal karşılandığı dönemdir. Gelişim dönemlerinin özellikleri, yeni deneyimlerin etkileri çocuklarda korku duygusunu çabuk uyarabilmekte, bunlardan aşırı olmayanlar ve günlük yaşamda problem çıkartmayanlar çocuk büyüdükçe tolere edilebilmektedir. Toplumumuzda yetişkinler genellikle çocukların kolay korkuya kapılabilmekle zaaflarından yararlanmaktadır. Çocukları tehdit ve korkutma, günlük hayatın her safhasında bilinçli ya da bilinçsiz olarak devam etmektedir. Bu durum sevgi eğitimini engeller ve ileriki dönemlerde de telafisi zor problemler ortaya çıkarabilir. Modelleyerek veya gözleyerek öğrenme en hızlı öğrenme şeklidir ve çocuklar tarafından sıkça kullanılır. Bununla birlikte olumsuz birçok davranışın ve korkunun çocuklar tarafından modellenerek öğrenme yoluyla edinildiği unutulmamalıdır. (Sayar-Dinç, 2009;46; Tosun, 2012; 171-172)

Küçük çocuklar için en büyük tehlike, büyüklerini taklit ederken neyin iyi ve neyin kötü olduğunu ayırt edememeleridir. Yeni duyduğu bir küfür kelimesini veya cümlesini, büyüklerin sigara içmesini muhtemelen iyi olduğunu düşünerek taklit etmektedirler. Çünkü yaratılışı gereği iyi niyetlidir ve iyi düşünmektedir. İleri yaşlarda doğruyu öğrendiğinde kavram kargaşası yaşamaması ve büyüklere olan güveninin sarsılması muhtemeldir. Bu nedenle yetişkinler, her sözlerine ve davranışlarına dikkat etmelidir, bir çocuk tarafından gözlemlendiğini ve taklit edilebileceğini unutmamalıdır.

Sonuç

Din eğitiminin sadece teorik bilgi ve tavsiyelerle gerçekleşmesi mümkün değildir. Bunların yanında örnek davranışların, uygulamaların ve başka unsurların da işe koşulması gereklidir. İnsan fıtratındaki en önemli ve temel özelliklerden birisi sevgi'dir. Dini duygunun da kaynağı olan bu özelliğin keşfedilip geliştirilmesi, çocuklar ile kurulacak en sağlıklı iletişim kanalıdır. Sağlıklı bir din eğitimi için, huzurlu, sevgi temelli aile yapısı ve yaşantısı gereklidir. Çocukların din eğitiminde sevgi, şefkat, dinleme ve değer verme son derece önemlidir. Ailedeki konuşma üslubu, kullanılan dini kavramlar, günlük yaşantı ve davranışlar çocukların din eğitiminde etkilidir. Çocuklar belirli bir yaştan itibaren değil, daha anne karnında iken öğrenmeye başlamaktadır. Çocuklar için hazırlanan görsel ve yazılı materyallerde zihni ve dini gelişim özellikleri dikkate alınmalıdır. Din eğitimi ve öğretimi çalışmalarında din diline de yer verilmelidir. Çocuklar için hazırlanan başta din dersi kitapları olmak üzere, bütün dini yayınların dil açısından gözden geçirilmesi ve anlaşılabilir hale getirilmesi gereklidir. Çocukların din eğitiminde dini hikâye ve kıssalardan faydalanılmalıdır. Soyut konuların anlaşılmasında hikâye ve masallar önemli araçlardır. Ama mutlaka kaynaklarda geçen şekilleri ile örnek alınacak yönleri vurgulanarak, yaş guruplarına göre seçilerek anlatılmalıdır.

Her türlü dini kavram, telkin ve ibadet, çocuğa bıktırıcı ve yorucu olmadan, isteyerek ve severek kabulleneceği ve yapacağı şekilde öğretilmelidir. Aile büyükleri, eğitimciler ve çevredeki diğer yetişkinler birbirini tamamlayıcı, destekleyici örnek

davranışlar ve tutumlar sergilemelidir. Çocuklar için hazırlanan her türlü dini görsel ve yazılı dokümanlar eğitimci, pedagoğ ve gerektiğinde bir ilahiyatçı kontrolünden geçmelidir. Çocuğun içinde bulunduğu dönem gereği kavrayamayacağı soyut, metafizik dini kavramlar ve konular, ön bilgilendirme yapılarak hikâye ve masallar yardımıyla anlatılmalıdır. Çocukların her türlü dini sorusu dinlenmeli ve basit şekilde mutlaka cevaplanmalıdır. Çocuklar için görsel olarak zenginleştirilmiş basit, anlaşılır ve özet niteliğinde bir ilmihal yazılabilir. Çocuklar sevgiyi, seveni çok iyi ayırt edebilmektedirler. Çocuklardan beklediğimiz her türlü dini-ahlaki tutum ve davranışın, bizim davranışlarımızın bir yansıması olacağını unutmamalıyız. Eğitimde bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor unsurlar birlikte kalıcı bir davranış kazandırabilirler. Önemli olan davranışlarımızın, kullandığımız dilin ve sevgimizin çocuklar tarafından nasıl anlaşılıp, anlamlandırıldığıdır. Sevgimizi, davranışlarımızı ve kullandığımız din dilini, empati yaparak çocukların algılayıp örnek alabileceği bir kaliteye ulaştırmalıyız.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, M. ve Arkadaşları. (2008). *İlköğretim DKAB Ders Kitabı*, Ankara: MEB Özgün Matbaacılık.
- AKINCI, A. (2001). *Din Eğitiminde Etkili Bir Yöntem Olarak Hikâye*. İstanbul: Zaman Cep Kitapları.
- ALTUNTAŞ, H.-ŞAHİN, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: DİB Yayınları.
- ANDERSEN, H.C. (2011). *Masallar*, Ter: Alpay Ertem, İstanbul: Şule Yayınları.
- AĞCA, H. (1993). *Ailede Eğitim*. Ankara: TDV Yayınları.
- AYDIN, A. (2012). *Eğitim Hikâyedir*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- AYDIN, A. (2011). *Eğitim Sevgidir*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- AYDIN, M. Z. (2005). *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- AY, M.E. (1997). *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- BACANLI, H. (2011). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları. (17.Baskı).
- BİLGİN, B.- SELÇUK, M. (1995). *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık.
- BİLGİN, B. (1970). *İslam'da Eğitimin Temeli Olarak Sevgi*. Basılmamış Doktora Tezi, AÜİF, Ankara.
- BİLGİN, B. (1995). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları.
- BİLGİN, B. (1994). "Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.1. İstanbul.
- BİLGİN, B. (1986). "Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Din Duygusu", *Din Öğretimi Dergisi*, S.7, Ankara.

- BİLGİN, B. (1986). "Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dini Kavramlar" , *Din Öğretimi Dergisi*, S.89, Ankara.
- BİLGİN, B. (1986) "Çocuğun Manevi Eğitimi", *Din Öğretimi Dergisi*, S.6, Ankara.
- BİLGİN, B. (1987). *İslam'da Çocuk*. Ankara: DİB Yayınları.
- BİLGİN, B. (1993). *Beyza Teyzeden Hikâyeler (I-IV)*, Ankara: Gün Yayıncılık.
- Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam (I-V)*. (1994). Ed: Vecdi Akyüz, İstanbul: Beyan Yayınları.
- CRAWFORD, A. - SAUL, W. - MATHEWS, R.S. - MAKİNSTER, J. (2009). *Düşünen Sınıf İçin Öğretme ve Öğrenme Yöntemleri*. Ter: Pelin Atasoy, Esin Uzun Oğuz, Sami Gülgöz. İstanbul: Biltur Basım Yayın.
- CÜCELOĞLU, D. (2010). *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.
- ÇAĞLAR, B.K. (1995). *Kur'an-ı Kerim'den İlhamlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇAM, N. (2011). *Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim*. Ankara: Firuze Yayınları.
- ÇELEBİ, A. (1976). *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*. Ter: Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Din Psikolojisi El Kitabı*. (2012). Ed: M.Doğan Karacoşkun, Ankara: Grafiker Yayınları.
- DOĞAN, R. – TOSUN, C. (2003). *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- ERMEMİŞ, F. (2009). *Hız.Muhammedin Günlük Dualarından Seçmeler*. Ankara: Hazar Matbaacılık.
- GÖKŞEN, C. (2009). "Masalların Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi", *Eğitim Dergisi*, S.22.
- GÖVSA, İ.A. (1962). *Çocuk Ruhu*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İlköğretim DKAB Dersi (4-8.Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. (2007). Ankara:MEB Yayınevi.
- KANTARCIOĞLU, S. (1991). *Eğitimde Masalın Yeri*. İstanbul: MEB Yayınevi.
- KONUK, Y. (1994). *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: TDV Yayınları.
- MÜLLER, K. (1977). "Die Entwicklung Moralischer Begriffe beim Kinde als Voraussetzung für seine religiöse Erziehung", Joseph Sauer, *Religiöse Erziehung von Kleinkindern*, Karlsruhe 1977, "Dini Eğitimin ön Şartı Olarak Çocukta Ahlaki Kavramların Gelişmesi" Ter: Şuayip Özdemir-Mustafa Önder, *Tabula Rasa Dergisi*, Yıl 1, S.2, s.195-201, Isparta 2001.
- OKUMUŞLAR, M. (2006). "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.21, s.237-252, Konya.

- ÖNDER, M. (1997). *Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Din Eğitiminde Yeni Yöntem Çalışmaları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: AÜSBE.
- ÖNDER, M. (2011). "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Aile Eğitimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XV, S.1, Sivas.
- ÖNDER, M. (2008). "Medya Kıskaçındaki Çocuklar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.8, S.4, Samsun.
- ÖZBEK, A. (1990). *Bir Eğitimci Olarak Nasreddin Hoca*.Konya: Esra Yayınları.
- ÖZBEK, A. (1995). *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Selam Yayınevi.
- ÖZTÜRK, M. (1981). "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", *Türkiye 1.Din Eğitimi Semineri*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- PORTAKAL, H. (1994). *Çocuk Eğitiminde Özgürlük ve Saldırganlık*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- ROUSSEAU, J. J. (1966). *Emil*, Ter: H.Z.Ülken, A. Ülgener, S.Güzey, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- SAUER, J. (1977). *Okul Öncesi Çağdaki Çocukların Din Eğitimi*, Ter: Mustafa Önder, Tokat: Arı Ofset.
- SAYAR, K.Dinç, M. (2009). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- SELÇUK, M. (1990). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara: TDV Yayınları.
- SELÇUK, M. (2000). "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu (İnanç ve Davranış Bütünlüğü Açısından Bir Deneme) ", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- SEYFETTİN, Ö. (2009). *İlk Namaz*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- TARHAN, N. (2012). *Kendinizle Barışık Olmak*. (17.Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- TOLSTOY, L. N. (2011). *İnsan Ne İle Yaşar*. İstanbul: Şule Yayınları.
- TOSUN, C. (2012). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara:Pegem Akademi Yayınları .
- TURGUT, İ. (1995). *Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme*. İzmir: Anadolu Matbaası.
- YARDIM, M. N. (2006). *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- YAVUZ, K. (1987). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: DİB Yayınları.
- ZENGİN, H.K. (2012). "Diyaret İşleri Başkanlığının Çocuk Kitapları Yayınlarından "İnanıyorum Serisi" Üzerine Bir İnceleme", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.14, S.40, (Ocak-Haziran 2012) s.178-203.Ankara.